

Memòries

L'Horta de Vera 1952 - 1960

Juan Tomás - Vivóns, 32, 7.ª - Valencia

Joan Sanz

MEMÒRIES
L'Horta de Vera 1952 - 1960

A Rosa, Maria, Mònica, Laura, Joan, Pau i Tere

Abril del 2017

Recorde; per tant existisc

*escriu Joan F. Mira replicant la sentència
del filòsof René Descartes: "cogito ergo sum"*

La lectura del "Tramvia Groc"¹, de Joan F. Mira, el meu professor de filosofia al curs de Preuniversitari, a més d'intenses emocions m'ha animat a reprendre un vell projecte, plasmar sobre un paper les experiències de la meua infància, allà pels anys cinquanta del passat segle, al paratge excepcional de l'horta de València, amb un escenari econòmic on, a les mancances pròpies d'eixa època s'afegien les limitacions que sobre els llauradors i llurs famílies provocava el règim de possessió de la terra, habitualment en arrendament, i el tremend minifundisme característic de les explotacions agrícoles de l'horta; un entorn familiar molt influenciat per les privacions, però també caracteritzat per l'ajuda mútua i la solidaritat entre famílies i veïns, molt habitual llavors.

¹ *El Tramvia Groc*, Joan F. Mira. PROA, primera edició octubre de 2013

Infància a l'horta.

1952 - 1960

L'alqueria

L'alqueria on vaig nèixer, al mig de l'horta, tenia damunt de la porta el taulellet blau de Manises amb el número 27. Es tractava del 27 de la Senda de la Carrasca, camí de terra endurida que naixia en Trànsits -actual Primat Reig- a l'altura de Casa Clemència, i s'endinsava en l'horta de cara a la mar, paral·lel a la sèquia anomenada "Escamarda" i a la via del trenet elèctric que comunicava València -Estació del Pont de Fusta- i el Grau. A l'alçada de l'estació de la Carrasca la senda canviava el rumb, noranta graus, trencant de cara al Camí de Vera.

Coneguda llavors com l'alqueria de Marqués, pel cognom del meu besavi, però originàriament amb el nom d'alqueria del Mer – sembla que allí visqué un amidador o taxador de terrenys–, es trobava molt a prop de la estació de la Carrasca. Enfront de la porta de casa i paral·lela a la façana transcorria l'esmentada Senda de la Carrasca que, eixamplada i transformada en camí de carros, comunicava el Camí de Vera i les alqueries i barraques que hi havien al voltant - Ca Belloch ², Ca Prima, Ca Torres, Espinosa, la pròpia alqueria de Marqués, Ca La Santa, Gargories, Cuenca, Sanchis, Blayos, Suay - amb el baixador del trenet.

L'estació de "La Carrasca"

² Perquè pogués passar amb el carro el seu cosí Benlloch -era l'únic veí que no tenia forma d'accedir al camí de Vera - el besavi deixà que s'eixamplés la senda de la Carrasca per davant de la pròpia façana de l'alqueria.

En realitat "La Carrasca", encara que un edifici aïllat en mig de l'horta, més que un baixador a l'ús, on el trenet³ únicament s'atura quan ho sol·licita el viatger, era una estació de tren amb totes les prestacions. No cal sol·licitar parada, doncs el tren s'atura per sistema cada mitja hora –a les hores i quart i a les hores menys quart–. A la Carrasca es creua el comboi que procedeix de Benimaclet i el Pont de Fusta amb el que té el seu origen en el Grau. Fins que el cap d'estació no toca la campaneta i el revisor del comboi no xiula, el tren no mamprèn el seu trajecte. Així mateix l'edifici disposava d'una vivenda per a la família del cap de l'estació amb el seu jardinet al voltant.

Molt cèlebre a "La Carrasca" fou el *jefe* de l'estació dels anys cinquanta, el qual vivia a l'estacioneta amb la seua dona,. A més d'obrir la finestreta i vendre els cartonets cinc minuts abans d'aplegar el trenet, donar-li eixida tocant la campaneta, regar i cuidar el jardí de l'estació, el "tio Vitamines", així li dèiem els veïns, fabricava tinta per a les plomes d'escriure –aquelles del "palillero" amb el plomí, el qual calia endinsar al tinter i, ben mullada la punta, facilitava l'escriptura de quatre o cinc paraules fins que calia mullar-lo de nou–. Llavors, de les plomes estilogràfiques sols teníem coneixement gràcies a les pel·lícules nordamericanes o perquè algú ens havia dit que n'havia vist una que algun militar duqué de Tànger o Melilla. Nosaltres li dúiem el tinter buit al "tio Vitamines" i ell ens l'omplia de tinta, negra o blava. També fabricava aigua de colònia i sabó, que li compràvem els veïns. Es tractava d'una persona molt activa i apreciada, simpàtic, la qual cosa no era freqüent entre els directors d'estació.

A més, "La Carrasca" era molt més que una estació: era l'únic vincle amb la ciutat, amb els metges, amb les farmàcies, amb les botigues de menjars i de roba; i per als xiquets, l'estació, les andanes, les vies, eren també un lloc de trobada i esbarjo.

³ El "Ferrocarril Econòmic de Via Estreta" (FEVE)

El comboi procedent de València continuava el seu trajecte de cara als poblats marítims - Cabanyal, Canyameler i El Port -, amb parades a les estacions de "La Cadena", "Les Termes", "Les Arenes" i "El Grau". Conserve l'imatge dels vagonets de tren plens, amb joves sobreeixint per les finestres i penjats sobre els estreps, o baixant del comboi a borbollons en aplegar a les estacions properes a les platges.

L'emblanquinat de l'alqueria

Llavors el camí, la Senda de la Carrasca, era de terra polsosa on apareixien marcades les empremtes de les rodes dels carros i, quan plovia, com plou a la tardor en aquest país, es convertia en un fangar; i, quan passava un carro pel camí, la façana, ben encalcinada, rebia els esquitxons del carro i la cavalleria, amb el consegüent enuig de "Chonín" ⁴, la meua tia fadrina que vivia a casa amb els iaïos i els pares. Una comesa molt important per a ella era mantenir blanca i immaculada la façana, així com agranats i arruixats el pati i la vorera que delimitava la pròpia façana, feines estes últimes que, de bona hora, emprenia cada matí.

Per minvar els efectes embrutidors dels inevitables esquitxos de fang, pintava la façana tot al llarg i fins uns seixanta centímetres d'alt, de blau fosc, color que aconseguia afegint-li a la calç una pols colorant anomenada "blavet".

Els productes, com ara el "blavet", la meua mare i la tia, els compraven sovint en la drogueria de Benimaclet, a casa Joaquín, al carreró estret que dona a la Plaça de la Església.

Malauradament, també féiem cap a la drogueria quan agafàvem un constipat, la meua germana o jo mateix, i el metge ens havia receptat penicil·lina - llavors era l'època de l'estreptomicina -. No hi havia cap altra manera de procedir que mitjançant la punxada, al cul habitualment, i era el fill de l'adroguer, Joaquinet, qui ens practicava –a aquests els anomenàvem "practicants" – la petita destrossa en aquella part tan sensible de la nostra anatomia, la qual cosa ens impedia seure correctament uns quant dies. Així doncs, quan ens duïen –amb el trenet o caminant vora via– a Benimaclet, no ens refiàvem, a no ser que hi anàrem carregats de llaunes i atifells per a fer pastes i coques al forn de Conchín.

⁴ de Presentacionín

Veritablement això de les punxades al cul a casa Joaquinet no durà massa temps ja que, aviat, el meu pare va substituir el practicant, i era ell qui ens injectava amb la xeringa a mi i a la meua germana. Pràctica no li'n faltava doncs, sovint, li calia punxar les vaques, els vedells, algun porcellet. És ben cert que mon pare tenia molta cura i no ens feia gens de mal; jo, per tranquil·litzar-me, li demanava a ma mare que no deixés de parlar mentre es procedia a la desinfecció de l'agulla i, especialment, quan s'apropava el moment crític de sentir la punxada al cul; dos colpets sobre la xeringa, que el meu pare mantenia en posició vertical, i un xorret de líquid eixint per la punta, volien dir que la punxada era immediata.

Llavors les agulles es reutilitzaven i la mateixa agulla s'utilitzava per a tota la família i amb diferents productes injectables - si més no, n'hi havia una de més grossa i una de més fina-, per això era imprescindible la seua desinfecció cada vegada que calia utilitzar-la. La desinfecció la feia mantenint l'agulla uns segons sobre la flama d'un pessic de cotó-en-pèl encès, prèviament mullat amb alcohol; la pròpia caixaeta metàl·lica de les xeringues, s'utilitzava per a cremar dins el cotó-en-pèl.

Abans em referia a l'emblanquinat de l'alqueria, però també els cossiols, sovint poals fets malbé per l'ús, llibrells, gerres, reconvertits en contenidors de plantes ornamentals, hi eren sotmesos a la brotxa encalcinadora; infinitat de flors de temporada vorejaven els patis, doncs les plantes han sigut sempre un altra passió de la tia. Més que conrear, mimava els geranis, les alocàsies, assutzenes, margarides i hortènsies, entre d'altres espècies, plantes que li responien amb una frondositat i bellesa notables; presumia de tenir al pati les plantes més boniques de l'horta.

Ella, amb l'ajut de la iaia, preparava la calç per a emblanquinar, operació que em cridava molt l'atenció: les pedres de calç –comprades un o dos dies abans en una botiga de la Plaça del Doctor Collado– es dipositaven en un llibrell i, de seguit, amb molta cura, anaven afegint aigua, amb les mans i braços protegits amb guants o maneguets fins al colze per tal d'evitar els esquitxs violents

de la calç viva bullent; calia fugir per a no cremar-te, i per suposat que no em deixaven apropar-me; després d'uns llargs minuts, la barreja d'aigua i pedra de carbonat càlcic es tranquil·litzava. Una vegada calmada la reacció, calç morta, amb un pal gros es remenava i ja quedava preparada la mixtura blanca, una mena de pasta lleugera, per a començar a encalçar les parets al sendemà.

Per a emblanquinar la tia emprava una brotxa grossa de fulla de margalló, *o palmito* tal com li diuen a la comarca alacantina de la Marina, planta que es troba exuberant a les seues muntanyes i que, anys després, vaig averiguar que està classificada com el "Chamerops humilis", vegetal silvestre molt protegit hores d'ara. Dues canyes lligades una sobre l'altra, per tal d'assolir els cinc o sis metres d'alçada de la façana, feien de perxa, a l'extrem de la qual es subjectava la brotxa amb cordells.

Cada any, quan aplega el bon temps, imagine ma tia abocant la calç lletosa del llibrell al poal i sucant la brotxa, canya i brotxa amunt i avall sobre la façana, fins que aquesta queda absolutament emblanquinada. A més d'una estètica singular, l'interior de la casa es conservaria fresca durant el llarg període estiuenc puix, en emblanquinar, es reflexa la llum solar sobre les parets impedit que dins els murs es calfen, i permetent que les parets transpiren. La calç, molt alcalina, segons deien, també impedia la proliferació de fongs.

La feina concloïa amb la pintada amb blau fosc del sòcol i dels diversos cossiols que ornaven el corral i el pati d'enfront de la alqueria, amb la lletada de calç prèviament embrutada amb "blavet".

Dos habitatges

Dos nuclis familiars emparentats, puix els besavis eren germans, habitaven l'alqueria. La nostra vivenda ocupava la part oest, orientació de l'entrada principal que donava al camí i al pati, i la banda nord de l'edifici, per on s'eixia des de les quadres al femer i a la zona del paller i del muntó de sorra que s'utilitzaven pel llit del bestiar.

L'alqueria disposava de dos elements estructurals comuns, ubicats al centre geomètric del gran edifici: l'escala d'accés a les golfes i el pou.

La golfa

L'escala d'accés a la golfa – andana li'n déiem nosaltres– era un recinte absolutament fosc, no disposava de cap tipus de llumeneta i quan em demanaven que anés a l'andana, mirant de trobar ous, creïlles, cebes o d'altres productes emmagatzemats allà, la por em feia pujar els esglaons amb els ulls tancats que sols obria quan, a palpes, entreobria la porta de l'andana i una gran claror s'estenia per la part alta de l'escala.

En franquejar el llindar de la porta, capgirant a la dreta s'apreciava l'estructura horitzontal de canyes penjades del sostre amb cordills, utilitzada anys enrere per a la cria dels "cucs de seda"; a hores d'ara l'andana es feia servir per a la cria d'alguna llocada de gallines, entre les quals sempre hi havia quatre "gallinetes angleses", menudes i amb força mal caràcter, i per a que camparen dos o tres niuades de conills. La resta de la superfície de l'andana s'aprofitava especialment per a guardar la dacsà, secar els cacauets i els fesols, i també al final de la tardor, estendre unes taules al llarg i ample de la golfa per a triar les xufes.

En eixa època, a l'horta, era costum ajudar-se unes famílies a les altres en diferents feines i les dones anaven a triar xufes, "hui per tu i demà per mi".

Mitjançant uns taulons de fusta recolzats sobre cavallets plegables es confeccionava la taula sobre la qual s'escampaven les xufes acabades de rentar a la séquia. Les dones, trenta o quaranta, assegudes al voltant del rectangle que es formava ajuntant les taules, anaven separant del fruit bo - encara humit - els elements estranys, com ara carbonets, pedretes, cargols, trossets d'arrels, i inclús alguna xufa feta malbé; aquestes despulles les apropiaven i deixaven caure sobre un sac que duïen sobre les cames, mentrestant les xufes netes i encara humides les deixaven caure a terra pel costat més llunyà de manera que sota la taula s'anava fent un gran muntó de xufes. Els homes, de cada poc, anaven descarregant sobre la taula els

cabassos procedents del camp i s'enduïen i lliuraven les dones dels residus i impureses de la tria.

Per a unes dones que freqüentment vivien aïllades a les cases de l'horta la major part del temps, la tertúlia, el *bon rotllo* que diríem ara, els acudits i xafardejos durant la jornada compartida, compensaven el fred i la humitat que patien. És clar que al llarg de la jornada no faltaven els comentaris masclistes i pujats de to, que sovint eren seguits de fortes rialles d'homes i dones.

El pou i la cuina

Les dues famílies de l'alqueria compartíem també l'aigua del pou amb el brocal redó que separava les dues vivendes; cada família disposava del seu poal de metall que discorria per la corriola mitjançant una corda gruixuda i resistent a la humitat; nosaltres disposàvem d'una mena de finestró de fusta, plegable horitzontalment i recolzat sobre el brocal, que permetia un cert aïllament de les mirades dels veïns. I és que, a tocar del pou hi havia el safareig on s'abocava el poal d'aigua i ens llavàvem els braços, la cara i, sovint, de mig cos per amunt. El pou i la pica per a rentar-se i escurar, eren oberts a la cuina, molt ampla aquesta, utilitzada habitualment pels àpats –desdejuni, dinar i sopar–; només en dies molt especials, com ara la celebració de les festes de Nadal, es dinava al menjador.

El foc de la llar a terra, que la iaia mantenia encès des de bon matí, donava una calidesa agradable durant eixos hiverns força humits, però també durant les primeres hores del dia a la primavera i a la primavera d'hivern. A les cinc o les sis del matí un bon pitxer de sopes de pa en llet calenta, a la cuina, animava el meu pare a iniciar la dura jornada amb la munyida de les vaques i, tot seguit, la preparació del pinso i el seu repartiment als menjadors de vaques i vedells.

Tanmateix a l'estiu, llarg i calorós, la cuina es convertia en l'estança més fresca de la vivenda, doncs del pou eixia una frescor que s'estenia per tota la llar. A més de condicionar l'aire, el pou feia les vegades de nevera; botelles de vidre amb llimonada, sarsa, aigua de civada i, sovint, llet amb sucre i canella, penjaven del respectiu cordill enganxat a un clau en la boca del pou, lleugerament submergides a l'aigua. La carn sobrant del pollastre i del conill sacrificats per la paella del diumenge, també es penjava al pou, una mica més amunt del raser de l'aigua.

Però també a la cuina, després de sopar, asseguts prop de la llar en les cadires amb el seient de boga, a la llum i el caliu de les

darreres brases, la iaia sovint ens contava en veu baixa històries esgarrifoses d'apareguts, de sants i de bruixes, que ens feien anar al llit amb el cor en un puny.

Pati tancat

La gran alqueria també disposava d'un pati interior, descobert i amb el sòl terrós, que comunicava el menjador amb la quadra. Un canyís alt i atapeït, recolzat sobre un muret de pedra de trenta centímetres, ens separava dels veïns ⁵. La blancor de la calç cobria el canyís, mentre que el blau cobria el sòcol de rajoles.

Per una llarga escala de fusta s'accedia a la cambra de dalt de la quadra on s'alçaven la palla del cereal, els canyots de dacsa, l'alfals sec i altres productes del camp que calia conservar. Cada temporada, ben entrat l'estiu, ens duïen un camió de "palleta" –palla d'ordi o de blat– des d'alguna zona de Conca on abundaven els sembrats, doncs la tija seca d'ordi entrava com a fracció voluminosa del menjar de les vaques i vedells.

Eixe pati interior era força solejat i a la part més alta de la façana, a sota de la coberta que sobreeixia, les vespes construïen uns vespers gegants que calia cremar cada estiu, amb molta cura tractant d'evitar els atacs dels insectes especialment cabrejats en eixa situació extrema de calor.

Al mateix pati interior, un parell de vegades a l'any, es procedia a capar els porcellets. Es feia de la següent manera: el meu pare entrava en la porcatera dels menuts i n'agafava un per la pota de darrere, el dipositava sobre una tauleta preparada a l'efecte, jo li subjectava les dos potes sagueres i el capador, amb un tall precís, obria la bosseta i n'extreia els testicles, que anaven a parar a un llibrell; tot seguit cosia la bosseta buida i pintava la ferida amb tintura de iode i, el porquet abaixat a terra fugia corrents sense deixar de grunyar per anar a amagar-se a un racó de la porcatera. Era tal la perícia del capador, un menescal sense títol oficial, d'Alboraia, que

⁵ El tio Batiste, cosí-germà del meu iaio, la seua dona, la tia Dolores, els dos fills, Vicente i Juan (sordmut), i la dona d'aquell i els seus dos xiquets, més joves que jo i que la meua germana.

l'operació es feia en no més de tres minuts per víctima. Jo, les primeres vegades que vaig participar en la cruenta operació, subjectava l'animal i mirava espantat cap un altre lloc.

Així mateix, quan una vaca anava de part, calia ajudar. Era freqüent, en les vaques que parien per primera vegada, que el vedell tingués dificultats per acabar d'eixir i calia estirar d'una corda lligada a una de les seues potes, doncs les extremitats davanteres era el primer que aguaitava.

A les poques hores el vedell ja es posava de peus. Jo gaudia de donar-li, en un poal, la primera llet amb el calostre, després que el meu pare hagués munyit la vaca recentment parida. La primera vegada calia mullar la mà en la llet i ficar els dits ben mullats en la boca del jovenet, per tal que s'acostumés a llepar; al llarg dels dies següents jo buscava la manera i el moment perquè em deixaren donar-li la llet, al seu corralet separat de la resta del bestiar i sempre amb un llit de palla neta.

La quadra

Pel pati interior accedíem a la quadra, disposada en dues zones separades per un corredor central; a l'esquerra, la filera de vaques, set o huit, amb el menjador corregut al llarg de la paret i, a la dreta la porcatera, dividida en dos corralets per separar els porcs grossos dels menuts; un cau per als vedells mamellons i, al fons, dos places individuals, una per al cavall gran, emprat en feines del camp, i una altra per a un més menut que s'encarregava del transport diari de la llet a una lleteria propera al carrer de La Mar de València. Al final de la filera de vaques s'ubicava l'únic comú de la vivenda, separat de l'estable per una gruixuda cortina de sacs cosits.

Una sòlida i ampla porta de fusta permetia eixir a un pati extens que donava al nord, on estaven el femer, els pallers –un de palla de xufes, més basta i sols utilitzada per al jaç, i un altre de palla de cereal que es podia barrejar amb el pinso–, i un gran muntó de sorra de la mar. Cada any, durant unes setmanes concretes, l'administració responsable del "domini públic marítimo-terrestre" lliurava permisos als llauradors per a treure carretades de sorra, en quantitats limitades, de les platges de la Malva-rosa i la Patacona.

El femer

Cada dia de la setmana, llevat de les festes assenyalades, es feia la neteja del jaç de les vaques: es treia el fem i es renovava el llit amb palla i una palada de sorra. El femer no parava de créixer fins que, a la tardor, s'emprenia la femada dels camps. Una vegada rematades les collites d'estiu, s'iniciava la preparació de la terra per a plantar creïlles al final de desembre; el primer pas era femar, la qual cosa suposava extreure nombroses carretades de fem que es descarregaven en munts equidistants distribuïts al llarg i ample del camp i que, tot seguit, s'escampaven amb els ganxos i cabassos per tota la superfície. Aleshores, el femer s'anava exhaurint.

Diferent tracte rebien les porcateres, que es netejaven sols quan els porcs, una vegada aconseguit el pes apropiat pel sacrifici, es duïen a l'escorxador i la porquera restava buida. Durant els quatre mesos que durava l'engreix, cada pocs dies s'afegia sorra seca al jaç, el qual a la fi del període podia assolir fàcilment un metre d'altura. Eixa barreja de pixum de porc i sorra, estesa sobre el camp, deixava una textura arenosa de la terra excepcional per al conreu de les xufes⁶.

⁶ Ara em pregunta com de negatiu per a l'estructura del sol, i en conseqüència pel conreu de les xufes, haurà resultat la supressió als darrers anys d'eixa pràctica tradicional que millorava la composició de la terra d'horta.

L'entorn de l'alqueria

Com he assenyalat abans, l'alqueria disposava de tots els elements estructurals propis d'una vivenda de l'època: endins, pou d'aigua per a beure i per a rentar-se; golf, utilitzada abans per a la cria de cucs de seda i, més recentment, per a guardar la dacsà, assecat el cacauet, triar les xufes, esventar els fesols, guardar els sacs de farina i, inclús, un espai per a la cria de gallines, conills i coloms.

Tota eixa estructura de vivenda tradicional es complementava però, amb un entorn que disposava dels emplaçaments i instal·lacions necessaris per al desenvolupament de les tasques agrícoles i ramaderes i, també, per a fer més confortable la vida a la llar.

Si per a la gent gran els annexos a l'alqueria tenien funcionalment molta importància, encara que també estèticament i per l'esbargiment –dinar a l'ombra de la noguera, sopar a la fresca–, des de la meua visió encara era més valuós tot l'entorn que rodejava la vivenda; un xiquet que era feliç a l'aire lliure, corrent per les sendes a la vora dels sequiols i buscant amagatalls on m'imaginava aventures i perills semblants a aquells que llegia als còmics de *Roberto Alcázar y Pedrín*, *El Guerrero del Antifaç*, *Hazañas Bélicas*, *Diego Valor...*, –“tebeos” en deíem llavors, per influència de la publicació gràfica més popular de l'època: el *TBO*–.

El pati de fora

El pati gran, en forma de quadrilàter, de terra maçonada, separat de la casa pel camí que discorria al llarg de la façana i pel qual sols passaven els carros i cavalleries de les cases veïnes, dos o tres bicicletes i alguns veïns que, a peu, anaven a agafar el trenet. Un ciclista habitual era el xic que ens duia el pa cada dia, entre setmana, doncs els diumenges les ordenances sotmeses al nacionalcatolicisme no permetien obrir els comerços, tret dels bars; el “forneret” n’era tan prim que encara no m’explique com podia moure aquella bicicleta de ferro amb la panera plena de pa al portaequipatges sobre la roda de darrere.

També cada quinze dies ens visitava el “llimoner”, amb el carro ple de botelles de vidre amb gasosa, sarsa i sífó. Així mateix, una vegada al mes, s’apropava a l'alqueria el carro amb aigua de Benassal, ja que l'aigua del pou, especialment en estacions de fortes pluges, apareixia tèrbola, doncs duia en suspensió un excés de partícules de terra.

Un altre vehicle tirat per cavalleria que ens visitava totes les setmanes era el carro del carbó; cariboo..!, cridava mon tio Carmelo, el carboner, casat amb la germana major de la meua mare, la tia Carmen, dona de gran caràcter i que sempre havia estat la protectora de la germana menuda, Teresa ⁷

⁷ En casa dels iaïos, Carmen, si calia, feia front al pare, el meu iaïo, per tractar que “Tereseta”, la filla més jove, pogués eixir de casa els diumenges amb les amigues del barri, doncs el iaïo pràcticament no la deixava ni aguar a la porta de casa. El iaïo era bona persona però amb un caràcter molt fort i masclista; com la majoria dels caps de família de llavors, exercia una forta autoritat sobre els fills i la iaia.

La tia Carmen, durant tota la seva vida seguí preocupant-se de la germana i dels nebots; amb una bona posició econòmica, basada en el negoci del carbó, i després el petroli i el gas per a les cuines, també ens "tirava una maneta" quan les dificultats econòmiques estrenyien els meus

En eixe pati de l'alqueria, sopàvem tota la família, fent rogle a la fresca, les nits caloroses d'estiu; sovint s'afegia algun veí. Hi havia una bombeta de llum, a l'altura de l'andana, i eixa zona de la façana més enllumenada s'omplia de "dragonets" que s'atipaven de mosquits i d'altres insectes voladors que acudien atrets per la llum. Alguna nit amb l'escopeta de perdigons jo feia pràctiques de punteria sobre les bestioles, fins que el meu iaio s'empipava i em treia el rifle, doncs tots s'estimaven els dragonets que minvaven la població tan molesta de mosquits.

Però el pati també es convertia sovint en un improvisat terreny de joc on, quasi cada dissabte de vesprada, jugàvem a pilota mon tio "Visantico"⁸ i jo –rarament s'afegien els cosins, els seus dos fills–; assenyalàvem amb dues pedres grosses la porteria de futbol, tal com es feia llavors als partits que jugàvem al carrer a l'eixida del "col·le".

En l'entorn aïllat de l'horta, a un infant li resultava difícil trobar companys de joc, per això i perquè jo no tenia més deliri que jugar amb la pilota, esperava amb impaciència i gran il·lusió les vesprades dels dissabtes. Els cosins, Vicentín i Pepito, com que eren nens de

pares, sovint com conseqüència de males collites o complicacions en la cria dels animals. Ja es dia llavors això de "negoci de sang, negoci de fam" i és que, molts anys, el virus de "febre aftosa" ("la "pesta" o "pesunya" en llenguatge popular) atacava els vedells; la seua virulència podia provocar la mort d'alguns caps de bestiar a punt d'anar a l'escorxador o, si més no, la pèrdua irrecuperable de pes. Recorde, de menut, anys de pèrdues esgarrifoses i el meu pare desesperat.

⁸ El tio Visantico i la tia Angelita vivien al carrer de La Reina molt a prop del Port; cada dissabte de vesprada venien a casa dels iaïos, a l'alqueria. L'altre germà, el tio Pepito, i la seua muller, la tia Fina, s'apropaven el diumenge; amb els seus fills Fernando, Yolanda, Nuria i Cristina, gaudien de la paella familiar que fèiem a l'horta. Elena, la filla menuda, va nàixer més tard, quan l'alqueria i la casa nova dels meus pares havien estat enderrocades per a la construcció del Politècnic.

ciutat, s'estimaven més dedicar la vesprada a saltar les sèquies i llençar pedres, trepar pels llocs més inversemblants, espantar i perseguir els gats i agafar sargantanes, a les quals sovint els tallaven la cua esperant que els hi tornaria a créixer.

A més, mon tio era una persona que sabia tractar als nens: mitjançant bromes ara ens feia enrabiar i després ens feia riure i tots anàvem al darrere d'ell. Jo he gaudit de les seues bromes i del seu afecte, però també els meus fills poden donar testimoni del seu caràcter; i això, malgrat tot el que va patir amb la seua filla Mari Àngels i amb els néts.

També tinc molt gravat a la memòria, per tractar-se d'un esdeveniment molt singular, una jornada en què al pati de l'alqueria celebràrem un partit de futbol els nens del meu col·legi de Cristo Rey; encara que no en sóc conscient dels motius que els dugueren fins a ma casa i el per què de la celebració d'eixe partit; supose que els hauria contat que jo tenia un pati gran a casa on es podia jugar futbol i això més l'atractiu de veure quelcom que, xiquets de ciutat, desconeixien les séquies, els canyars i els camins de l'horta, seria un atractiu suficient per fer l'excursió.

Possiblement la meua vehemència a l'hora d'explicar els succeïts estava per damunt de la mitjana dels mortals i això explicaria algunes coses.

Així, un dia, tindria jo set o huit anys, vaig contar en classe, en el meu castellà en fase d'aprenentatge –un castellà florit amb paraules en valencià– que, venint cap al col·legi, havia vist circulant per la via de ferro que comunicava els tallers de *RENFE* amb l'estació del Cabanyal, una màquina que no tenia res a veure amb les locomotores de vapor que veia cada dia; aquest artefacte que circulava per la via no duia xemeneia, no es veia fum per dalt ni vapor d'aigua pels baixos, tampoc es distingia el compartiment obert on el maquinista deuria conduir la màquina...

El *padre Javier* em va fer eixir a la pissarra per a què dibuixés l'enginy, que a mi em semblava quelcom tan extraordinari com si es

tractés d'un "platillo volant"; com que jo tenia una certa facilitat pel dibuix, vaig configurar el perfil de la meravellosa màquina. Es tractava del primer ferrocarril a gasoil que circulava per aquests indrets; llavors ningú hagués imaginat que, al cap de molts pocs anys, allò insòlit seria trobar circulant sobre la via la màquina de vapor tradicional amb combustible a base de carbó.

La sèquia i el forn morú

Una sequiola vorejava el pati gran, i un pontet molt graciós, amb una gran noguera i testos de plantes a les vores, permetia accedir, per damunt de la sèquia, a un pati més xicotet on hi havia un forn morú emblanquinat amb calç en un angle i també un estable, construït en fusta, pràcticament en ruïnes; tot seguit hi havia un hort amb una gran figuera –de figues de “sang de rossi”, extraordinàriament bones– i arbres fruiters de molts tipus, un o dos de cada – bresquilleres, albercoquers, pruneres, pereres, codonyers – , fruites totes per a casa i perquè familiars i amics, que ens visitaven sovint, especialment a l'estiu, pogueren gaudir d'un mos de fruita a la vora de l'arbre agafada amb la seua pròpia mà.

Però, el més visitat de tots els arbres era un ginjoler que hi havia a la vora de la sèquia; els germans de la meua mare, la tia Carmen i el tio Manolo, tenien deliri pels ginjols i quan els fruits maduraven, al final de l'estiu, i venien a fer-nos una visita, el primer que feien, abans d'entrar a casa, era acostar-se al ginjoler.

Al forn morú es coïa el pa familiar en temps no massa llunyans però al quaranta-huit, quan vaig nàixer, ja no s'utilitzava; abans del trenta-i-sis, amb el blat que es conreava a l'horta, es feia el pa per a casa; després de la “Guerra”, la collita de blat estava intervinguda i sols una part xicoteta es podia distraure, d'amagat, per a fer farina i coure el pa familiar.

Una gran olivera i un banquet d'obra, així com un canyaret de canyes de bambú ⁹, separava de la sèquia l'extrem oest del pati, el qual moria, a la part nord, en un gran cobert, molt rústic, on es guardava el carro, forcats, entauladores –plana i de punxes o claus– i

⁹ De vegades es deixava caure per l'alqueria algun veí del Cabanyal aficionat a la pesca que ens demanava li deixarem tallar un parell de canyes de bambú.

altres eines de llaurar. El sostre era de bigues de fusta, recolzades sobre pilars també de fusta sense polir –més d'una vegada em calgué demanar auxili perquè em tragueren una punxa ben grossa de la mà–.

En ve a la memòria el iaio assegut en un racó d'eixe cobert, de cara al camí, supose que per distraure's xerrant amb els pocs veïns que hi passaven, amb un sac de jute sobre les cames per no embrutar-se els pantalons de pana i per protegir-se del fred i la humitat de finals de desembre, tallant les creïlles de llavor per a la sembra - de fet les creïlles s'enfonsaven en la ferida que es feia a la terra, de manera que dèiem "anem a plantar les creïlles" i mai dèiem "anem a sembrar"-. Emprant el ganivet amb molta cura, dividia cada tubècul en dos, tres o quatre trossos, deixant en cada tros almenys un o dos ulls vius, de manera que una vegada plantats al camp, de cada tros naixeria una nova planta de creïlles.

També sota d'eixa coberta el iaio feia d'altres feines, com ara, al final de l'estiu, pelar les panolles de dacsa; després de separar les pellofes, amb una panotxa, ja sense fulles però ben granada a la mà esquerra –el iaio era esquerrà–, pressionava sobre l'altra panolla que volia desgranar, que mantenia fixa a la mà dreta, amb manya amunt i avall fins que sols restava el suro despulat, sense gra, el qual havia caigut sobre un cabàs que subjectava entre les cames.

Encara conserve la imatge de mon iaio, a la tardor, assegut a la porxada, "trencant" les olives, encara verdes, que el meu pare havia collit de la gran olivera que teníem al pati; amb una pedra plana les xafava sobre una llosa polida i les deixava caure sobre una gerra amb aigua que, després, la meua iaia adobava amb herba d'olives i sal.

La sequiola. que conduïa l'aigüa per a regar els camp que envoltaven l'alqueria, partia del gran toll construït dins de la séquia

anomenada Escamarda¹⁰ a l'altura de l'estació; el sequiol vorejava el camí per l'esquerra –una atapeïda xarxa d'arbusts¹¹ naixia sobre el marge esquerre de la sèquia, separant aquesta de l'hort de fruiters– i, quan aplegava a l'altura de l'alqueria, dibuixava una gran corba per circumdar el pati; sobrepassada la vivenda, franquejava el camí per davall i continuava paral·lelament al mateix, ara per la dreta, facilitant el reg de tots els camps situats a eixa mà, fins arribar quasi al camí de Vera.

Entre l'alqueria i l'estació no hi havia més de cent metres de distància.

Per suposat que llavors el caixer de la séquia era de fang; així mateix, les boqueres per on entrava l'aigua al camp eren de terra. L'herba cobria i, al temps, reforçava els marges i les boqueres; quan ja s'havia regat prou, es tancaven aquestes amb fang i brossa.

El fang, llavors, era un element bàsic, doncs s'utilitzava per a cobrir i impermeabilitzar els pallers. Per a poder utilitzar la palla com llit del bestiar, calia que es mantingués seca, per a la qual cosa s'aïllava tot el que es podia de la pluja i humitat ambientals; i això es podia aconseguir cobrint de fang –tarquim que s'extreia de la séquia– el gran muntó de palla, el paller. La costra de fang eixuta ja no deixaria penetrar l'humitat. A la dura feinada de collir les xufes, encara calia afegir el treball d'aixecar i obrar el paller a la tardor.

¹⁰ La Escamarda, fillola de la sèquia de Mestalla, transcorria vora la senda de la Carrasca fins aplegar a l'altura de l'estació. En eixe punt hi havia un gran toll que permetia derivar l'aigua pel sequiol que facilitava el rec dels camps pròxims a l'alqueria.

¹¹ Els arbusts sobre el marge de la sèquia no eren qualsevol cosa i els xiquets ho sabien; es tractava de unes pruneres bordes que feien uns fruits petits que anomenàvem “cascabellicos” i que els xicons que hi passaven no deixaven madurar doncs els agafaven i se'ls menjaven verds, provocant-los sovint mal de panxa.

Sénia, refugi antiaeri i despatx de carn a la Carrasca

El forat d'una antiga sénia, a la vora del gran toll de l'estació, es va aprofitar al trenta-i-sis, per a construir un refugi que durant la Guerra seria utilitzat pels veïns quan hi havia amenaça de bombardeig - l'aeroplà que anomenaven *La Pava*, sovint esgarriava la gent dels poblats marítims i també de l'horta, a més dels bombardejos des de la mar -.

Al mateix indret, pocs anys després, es construiria una cabana de fusta, on Miquelet, el carnisser de Benimaclet, un dia fix a la setmana, dimarts de matí, hi despatxava carn i embotits sobre un taulell de marbre als veïns de la Carrasca; inclús s'acostaven a comprar veïns des del camí del Cabanyal.

Jo, els dimarts, quan hi passava per allà en direcció al "col·le", em fixava especialment si, a la petita cua de la carnisseria, es trobava una xicona de la meua edat, bruna de cara i de preciosos ulls foscos. Ella baixava del tren de les nou menys quart que venia del Grau, on vivia amb son pare i la seua madrastra, i feia la compra abans de fer cap a la barraca de la seua iaia, amb la qual passava la jornada ajudant-li en els quefers de la casa. Jo, a propòsit, dimarts retardava una mica l'eixida de casa, per tal de veure-la, sense parlar-li, i sovint aplegava tard a la primera classe del col·legi, conscient que això comportaria la corresponent renyina del rector, la qual cosa jo suportava estoicament doncs havia aconseguit veure un instant la meua estimada.

Certament, i vista des d'ara, la vida d'aquella xiqueta era digna d'un conte: sa mare va morir de part quan ella va nàixer, son pare es va casar en segones noces; des de molt petita la nena, durant el dia acompanyava i cuidava dels iaies, feia la compra i la neteja de la barraca i del pati, i també el dinar pels avis i pel seu germà; a boqueta nit, asseguda al fons del carro amb vela (tartana), tornava amb el seu pare als poblats marítims on vivia. Hi tenia molt clar que havia de fugir en quant poguera d'eixa vida que considerava pobra i

miserable i, per aconseguir-ho, calia deixar a banda les emocions; la millor manera era casar-se aviat amb un home ja ben situat econòmicament, encara que no fóra l'home dels seus somnis, i deixar-se de sentiments envers algú que li ajornara considerablement les possibilitats d'independència i d'allunyar-se de la barraca i de l'horta.

D'altra banda, a l'estiu, Joan Cuenca, el fill menut del carnisser acompanyava son pare i passàvem bones estones jugant per l'horta. Anys després, Joan es convertí en un militant molt actiu del Front Revolucionari Antifeixista i Patriòtic i encapçalava els darrers anys de la dictadura franquista totes les manifestacions en contra del "rèim". Els seus 1,90 metres i més de cent quilos, difícilment passaven desapercebuts per als *grisos*, i en no poques ocasions hagué d'amagar-se en moments delicats; sovint anaren a buscar-lo a la casa dels seus pares, conservadors i catòlics, com ho eren la majoria de famílies adinerades de Benimaclet, comerciants, botiguers...

La “costura” i les escoles

Les xiquetes de l'horta, des del forn de Bola, a prop de la Malva-rosa, fins a les alqueries que vorejaven el cementeri de Benimaclet, anaven a “costura”, col·legi de nenes on, a més d'aprendre a llegir, escriure i les quatre regles, dedicaven molt de temps al brodat i la costura.

Tots li déiem “la costura de Doña Julia” perquè, aquesta dona, durant molts anys fou l'única mestra de nombroses xicones de l'horta que acudien a l'escola, edifici de dues plantes, una mena de gran alqueria, emplaçada a la vora del camí de Vera en mig del camp i a prop de les alqueries dels Blayos.

És clar que l'ensenyament, sense eixir-se'n de les normes més estrictes de la religió i la política assenyalades pel “nacionalcatolicisme”, venia a preparar les jovenetes pel seu futur com mestresses de casa: ajudar la mare a cosir la roba de la llar, els pantalons de pana negra o grisa del pare deteriorats per l'ús, les camises blanques dels diumenges o les fosques de cada dia, els mocadors i els mitjons; i més endavant, conforme les nenes es transformaven en joves noieta, la cosida i el brodat del dot, preveient l'estalvi que suposaria per a uns futurs esposoris - objectiu exclusiu per al qual es preparaven les xiques aleshores - tenir a punt l'aixovar.

A l'horta, als anys cinquanta, a ningú, ni pares ni mestres, els hi passava pel cap que una noieta pogués fer el batxillerat, ni tan sols l' “ingrés”, el curs previ a l'inici del batxillerat. És ben cert que tampoc n'hi havia molts xics fent el batxillerat; segurament es podien comptar amb els dits d'una mà i encara en sobriarien, sobre una població d'unes dues-centes famílies a l'horta de Vera.

Els xiquets, tanmateix, anaven a l'escola de Vera, “escoleta”, on aprenien també a llegir i escriure i les quatre regles, doncs el que calia era que aviat ajudaren els pares en les feines del camp, que es col·locaren com aprenents en algun taller, darrere del taulell en

alguna botiga o, en el millor dels casos, de conserge en alguna entitat bancària.

Jo vaig tenir la sort que el meu pare, malgrat la necessitat que tenia d'ajut, va seguir el consell dels mestres: *su hijo vale para estudiar y debería hacer el bachillerato*. En aquell escenari temporal, els anys cinquanta, això no era habitual al medi rural; sols era imaginable en famílies nombroses i de cert nivell econòmic, en les quals el fill més llest, sovint, ingressava al seminari. Però no era el cas, doncs la nostra economia era molt modesta i jo era fill únic amb la meua germana.

Ella, Mari Tere, sí es va veure afectada pels prejudicis envers les dones en aquells temps: en lloc d'emprendre estudis de Magisteri, que és el que li hagués agradat i per a la qual cosa estava perfectament capacitada, molt aviat deixà els estudis al col·legi de les monges i encetà la vida laboral a una empresa familiar dedicada al comerç de productes de la ceràmica. Ningú li va posar obstacles davant eixa decisió, ans al contrari, van animar-la. En qualsevol cas em resultaria difícil reprotxar els meus pares que no impediren eixa decisió que afectaria el futur de la meua germana; ho veig més com el resultat de la mentalitat de l'època, especialment al món rural – no calia que les dones es dedicaren a l'estudi–, que com a conseqüència de la indubtable feblesa de l'economia familiar.

Entretenment del xiquet i venjança de les xicones

Però tornem enrere, als primers anys de la infància. La meua casa, l'alqueria, estava situada a mig camí entre la “costura” i l'estació, de manera que moltes xicones passaven per davant de la meua porta quan tornaven a casa a l'hora de dinar; i jo, amb sis anys o poc més, vaig descobrir una distracció, l'arrel de la qual ara mateix no sabia explicar –conseqüència de la solitud, inici de la necessitat de relació amb l'altre sexe–, llançar-los pedretes a través de la finestreta de la cuina quan hi passaven.

Lògicament la venjança de les nenes, més grans, llestes i experimentades que no jo, a més en grup, no es faria d'esperar. L'estratègia era senzilla: a l'altura del pas nivell pel qual jo hi havia de passar per anar al meu col·legi –a meitat camí entre l'alqueria i el Barri de Sant Josep– i a l'hora habitual que jo havia de travessar les vies, agafades de les mans feien una cadena humana i m'impossibilitaven físicament el pas; jo, forçosament, havia de buscar un altre pas més allunyat per creuar la via; per suposat que, quan jo m'acostava al següent pas a nivell, les mateixes o d'altra colla de xicones ja m'esperaven agafades de les mans i formant la "punyetera" cadena. Sols després d'unes quantes corregudes amunt i avall al llarg de les voreres de la via, em deixaven anar.

Per descomptat que aviat vaig deixar el joc de llençar-los pedretes per la finestra; d'aquesta encara conserve la imatge del marc –paret gruixuda– pintat blau fosc i molt a prop de la llar. Eixe, possiblement, fou un primer enfrontament amb l'anomenat, tòpicament i erròniament, sexe dèbil.

Però, el meu primer col·legi fou l'escoleta de Vera, l'edifici de dues plantes enfront del molí i de l'ermita i molt prop de ca “El Famós”. La tenda del Famós era l'únic lloc de la partida de Vera on s'hi podia comprar vi, oli i alguns queviures bàsics. També els clients podien fer un gotet de vi al taulell, sobretot alguns que, per començar

la jornada, necessitaven un colpet o dos d'absenta; abans de dinar i a boqueta nit també era fàcil trobar-los enganxats al mostrador.

En allà, l'escoleta de Vera, no hi vaig durar més de dos o tres mesos, doncs cada dia tornava plorant a casa perquè m'havien furtat la goma d'esborrar o el llapis, perquè m'havien pegat... Jo era un nen afalagat, criat entre coto-en-pèl, rodejat de dos oncles jovenets i de la tia fadrina, dels iaïos i dels besavis, i fins que nasqué la meua germana, quatre anys després, no hi havia cap altre nen.

Inclús els veïns de "Ca La Santa", el tio Salvoret i els seus fills Elvirín i Enrique, em malcriaven tot el que podien; jo em passava molt de temps a la seua casa¹², qualsevol excusa era bona. Si feien caragolada en allà em presentava jo convidat a dinar. Al tio Salvoret li agradava molt eixe plat de caragols cuinats amb pebres, alls, tomaca i alguna herba aromatitzant; avellanencs, caragols blanquets que s'agafaven a l'horta en aquells temps, quan encara no s'utilitzaven plaguicides ni d'altres contaminants, quan encara podíem prendre el bany a la sèquia amb l'aigua neta. Però també acudia el dia que la tia Amparito –la segona dona del tio Salvoret, vidu– feia “arròs al forn”; o quan aplegava la temporada de les maduixes, doncs tota la vora d'un petit sequiol de fang en front de la vivenda estava atapeït de plantetes de maduixa. Jo m'ho passava d'allò més bé corrent pels voltants de sa casa.

Aquesta sobreprotecció hui per hui semblaria normal, però en aquella època després de la Guerra, amb molta gana i pocs mitjans, en un medi rural i agrari on tot es feia a mà i amb l'ajut de les bèsties de càrrega, els nens i els joves no gaudien de massa mims; ans al contrari, molt menuts ja treballaven al camp i amb les bèsties i, sovint no eren festes i carícies el que rebien, sinó renyes, paraules grosses i alguna que altra bufetada.

¹² Situada a poc menys de cent metres de la nostra alqueria, en direcció al camí de Vera.

I un poc això és el que vaig trobar en la meua primera experiència col·legial: una barreja de nens i jovenets, tots més grans que jo, que aleshores podria tenir quatre o cinc anys, alguns dels quals si no patien fam poc mancava, amb una educació mínima, amb molts pocs recursos.

De manera que, als pocs mesos, els meus pares em canviaren de lloc i em dugueren a una mena d'escola d'infants que hi havia a la Plaça Xúquer, a la vora de la farmàcia que encara hui s'hi troba; *doña Teresita*, la farmacèutica, també era la mestra i, ací, envoltat de nens i nenes de la meua edat, quasi tots del barri Sant Josep, vaig passar un parell d'anys -dels quatre als sis - molt feliç.

Col·legi de "Cristo Rey"

Sense eixir de l'entorn de la Plaça del Xúquer vaig passar a l'educació reglada al col·legi de *Cristo Rey*, propietat dels *Padres Reparadores*, una ordre amb capellans navarresos, els quals llavors també fundaren la parròquia de *San Francisco Javier*. L'església era un edifici modest edificat a l'antic barri, de vivendes molt humils d'una planta, on vivien els treballadors dels tallers ferroviaris¹³.

Hi anàvem tots els diumenges obligatòriament a la missa de déu destinada als alumnes del col·legi, encara que també acudien d'altres famílies del barri així com alguns - molt pocs en realitat - pares dels nens. L'oficiant podia ser el director o algun capellà del col·legi i, molt sovint, el rector de la parròquia, el *padre Valeriano*, gran expert en demanar diners als feligresos. De fet, ell va aconseguir que, anys després, quan el col·legi ja havia estat clausurat, sembla que per problemes de rendibilitat, s'edifiqués al barri una nova església i el flamant Col·legi Major de San Francisco Javier, entre la plaça Xúquer i la prolongació del Passeig de València a la Mar, actual avinguda de Blasco Ibáñez.

El patró dels reparadors, ordre menor, era sant Francesc Xavier, jesuïta; sempre ens feien referència a eixe sant, a la seua estància com missioner i la seua mort a Goa, a l'Índia.

La petita sala de cinema que va crear el rector junt a l'església, com una font d'ingressos i per a tenir controlats els jovenets diumenges de vesprada - a diferència del reste de col·legis, hi havia classe la tarda del dissabte i, tanmateix, teníem festa dijous de vesprada -- es deia "cine Goa" i ací vaig veure per primera vegada pel·lícules com ara *Jeromín*, film que ens feia vibrar amb el triomf de

¹³ *Barrio Obrero del Sindicato de la Aguja*. Molts dels treballadors de RENFE que hi vivien al barri s'encarregaven, en diferents punts del trajecte, del "canvi d'agulles", operació manual que permetia que un comboi canviara d'una via a d'altra segons convinguera.

les hostes espanyoles encapçalades per *Don Juan de Àustria*, el fill bastard de Carles V, sobre els luterans dels Països Baixos, “tan allunyats de la vertadera Fe catòlica”. Tota ànima que quedara en peus després del saqueig dels espanyols ja s’encarregarien els guardians de la Fe d’apropar-la a aquesta.

Pense que, des del començament de la vida escolar, als sis anys, fins als quinze quan vaig acabar el cinqué curs de batxillerat – fou llavors que l’Ordre dels Reparadors va clausurar el centre al·legant problemes econòmics– jo vaig ser bastant afortunat al col·legi de la Plaça del Xúquer. La sort de traure bones notes contribuí, sense dubte, a què el fet quotidià d’assistir a classe no em suposara cap trauma; en aquest sentit el patiment d’alguns companys era ben manifest. És ben cert que, al llarg del temps, la memòria guarda els moments de goig i tracta de rebutjar i oblidar els dolents – ja ho deia el meu company de servei militar, Miguel Goberna: “cal prendre nota per escrit de totes les putades que ens gasten, perquè després, amb el temps, s’obliden i sols recordarem els moments agradables”–.

Anar al col·legi cada dia em permetia fugir de la solitud de l’alqueria i de l’horta i trobar-me amb els companys –lògicament amb uns em duia millor que amb d’altres i inclús podia haver-hi algun que tractara d’emprenyar-me–. El goig de jugar tothora a la pilota, en quant hi havia un descans –l’esbarjo, “recreo” dèiem nosaltres–; de matí aplegava abans per poder jugar una estona amb d’altres matiners *futboleros*; al migdia anava a dinar i tornava corrents per jugar una altra estoneta abans del començament de les classes de la vesprada –encara que anar i tornar a casa suposava un trajecte proper als cinc quilòmetres¹⁴–. Els dies després de fortes pluges, freqüents a la tardor, amb el camp de joc fet un fangal, ens restava el consol de les renyides partides de frontó a mà.

¹⁴ Un poc més lluny quan ens traslladarem a viure a la nova casa, vora el camí de Vera.

Per a mi era un deliri passar-me dissabtes i diumenges, tot el temps que podia, al col·legi. Els diumenges de matí s'hi jugaven els partits més seriosos, entre cursos, i jo ho tenia més difícil, perquè a casa sempre hi havia feina i sovint em calia inventar-me una mentida per a no tornar a casa després de la missa obligatòria de deu, i ja eixia de casa amb les sabatilles de jugar amagades. Els diumenges de vesprada era més freqüent jugar, en les classes habilitades per a jocs, al *palé* o al *imperi*. En aquella època el col·legi estava sempre obert per a nosaltres.

Però també durant eixa etapa escolar, especialment els anys previs a l' "ingrés", el curs preliminar al batxillerat elemental - primer obstacle important per als que pretenien seguir estudiant i moment en que molts d'altres decidien, per iniciativa pròpia u obligats per dificultats econòmiques familiars, posar-se a treballar o, més bé, aprendre un ofici - és quan jo prenc consciència d'eixe entorn que em resulta estrany, amb ensenyants que no parlen la meua llengua materna i col·legues que viuen a la ciutat o, si més no, aparenten comportaments urbans, el més significatiu dels quals seria l'ús habitual i exclusiu de la llengua castellana. En eixe escenari temporal, el castellà ha començat clarament a dominar en el llenguatge parlat i escrit envers la meua llengua materna que fins ara havia predominat en la meua manera de expressar-me.

Escenaris familiars als voltants de l'escola

No seria just si deixés de fer esment, en el marc d'aquestes reflexions sobre la meua infància, de dos llocs familiars influents en el meu desenrotllament com a persona i, al mateix temps, profitosos per al meu esdevenir quotidià.

"Casa de la tia Fina"¹⁵

Quan de vegades, al pati del col·legi, em sentia sol o deprimat, o patia sensació de perill, llançava una ullada a les finestres de la planta setena, i m'envaïa una certa tranquil·litat. I es que, em feia l'efecte que des de la balconada i finestres de la planta setena del mateix edifici del col·legi advertien les meues aventures i trifugues al pati de jocs - com si no tingueren altra cosa que fer, pense jo ara -.

També és possible que, davant d'eixa impressió de sentir-me vigilat, més d'una vegada em reprimira i evitara dur en davant trapelleries o maldats que em demanava el cos; tractava de no cridar massa l'atenció.

Però comportar-me correctament, també era una forma de correspondre a unes persones que em mostraven estima i em tractaven amb cortesia. Es tractava d'una família amb una educació excel·lent, molt per sobre del que era habitual en el meu entorn; mai vaig escoltar ni crits ni paraules pujades de to. Passava moltes hores amb ells, compartint jocs infantils amb els germans més menuts i

¹⁵ Fina era la futura esposa de mon tio Pepito, el germà menut de mon pare. Ella era la major de nou germans i, amb ells i els pares, hi vivia al número 13 de la planta setena, damunt del col·legi que ocupava les plantes primera i segona i la planta baixa. Al darrere de l'edifici, mirat des de la Plaça Xúquer, s'estenia el camp de futbol i els locals de jocs per a l'entreteniment dels escolars.

gaudint dels entreteniments que ens deparaven els germans un poc mes grans. Recorde amb nostàlgia l'afició d'un d'ells al muntatge de receptors de ràdio - seguint les instruccions dels cursos de Radio Maymó - o, l'habilitat de Salva per a construir i fer volar xicotets ultralleugers. Passava moltes hores en la seu casa, especialment els caps de setmana, puix el tio *Pepito* carregava sovint amb mi - i també amb la meua germana - quan anava a veure la seua nòvia. També a d'ells, especialment als més grans, els agradava molt visitar-nos a l'alqueria i gaudir del nostre entorn rural i familiar.

"Carnisseria de la tia Maria"

L'altre punt en el qual em recolzava llavors, era la carnisseria de la tia Maria, a la Plaça Xúquer, pocs metres més enllà del portal del col·legi; el seu marit, el tio Batiste Belenguer i Belenguer, era un dels huit germans de la meua iaia Presentació.

Sovint, de molt xiquet, a l'hora de l'esbarjo eixia del col·legi - amb permís del padre Javier, el tutor - per tal d'esmorzar un entrepà de sobrassada, o de llonganisses passades per la planxa, en la carnisseria dels meus tios.

També els dies de pluja em quedava a dinar en la carnisseria de la tia Maria. Com que els seus dos fills - *Juanito i Marujin* - ja eren grans, a mi em tractaven com si fos el xiquet de la casa.

La tia Maria despatxava la carn al taulell de la carnisseria, mentre el tio Batiste i el seu fill treballaven als tallers de Renfe, a prop del barri.

"Casino Caçadors"

Els primers anys d'escolar al barri Sant Josep, a boqueta nit em recollia el meu iaio a les proximitats del col·legi i anàvem "xano xano" per l'horta fins a casa. Més endavant, ja adolescent, hi era jo el que els diumenges, des de la Plaça Xúquer , després de passar la vesprada amb els amics, pel camí Cabanyal acudia al casino "Caçadors" on el iaio estava jugant al "truc" amb d'altres llauradors de la contornada.

Nou habitatge, vora el camí de Vera

Quan el meu pare, l'any cinquanta sis, comprà una casa vora el camí de Vera - carrer *Entradero Alquerias de Cuenca*, 1 - el veïnat pensà que s'havia tornat boig. Tanmateix ell va considerar necessari fer front a eixa despesa tan elevada perquè d'una banda, calia ampliar el negoci de la cria i engreix de vedells¹⁶, i d'altra, era necessari millorar les condicions de l'habitatge familiar. Haguera segut una temeritat fer obres d'amplària en l'alqueria doncs, ni el sol ni el vol eren propietat nostra, érem els arrendataris; també els camps que treballàvem eren arrendats¹⁷.

La nova vivenda, de dues plantes amb un gran jardí davant de la façana, i envoltada de dos fanecades de terra, permetia fer obres per ampliar les quadres i disposar de una llar més confortable.

Els primers anys a la casa nova només anàvem de nit; el dia el passàvem a l'alqueria, doncs la feina estava al voltant d'aquesta.

Més endavant, en augmentar la cria de vedells a la casa del camí de Vera - la qual cosa es va fer en dues fases, una ans de la

¹⁶ Des de que començaren les restriccions a la venda directament al públic essent obligatori dur la llet a una Central Lletera, el meu pare va passar progressivament, de la cria de vaques de llet, a la cria i engreix de vedells.

¹⁷ La figura legal es deia "Arrendament Històric Valencià". Al arrendador o propietari - el "amo" de la terra en deien els llauradors - cada any, per Nadal, els hi anava a pagar la renda que assenyalava la "llibreta d'arrendament". Jo conserve la darrera *Libreta de Arrendatario* a nom de Bautista Sanz Cuenca, el meu besavi, que s'inicia al 1.908 i el pagament és per 14 *hanegadas* y 182 *brazas* en la partida de Vera. Recorde acompanyar el meu iaio a Colón 34, domicili de Vicente Puchol; pagàvem l'arrendo i, com que era Nadal, ens donaven unes mandarines i unes nous i avellanes - una mena d'almoïna - que el iaio ficava al sac de jute, i amb la càrrega al muscle tornàvem caminant cap a casa.

riuda i l'altra després del 1957 - ja fèiem vida pràcticament a la casa nova; a l'alqueria anàvem a boqueta nit per donar el pinso a una baconada que restava en allà o per enllestir el cavall quan calia llaurar.

El iaio i Chonin, mentre aquell encara es trobava bé de salut i fort de cames, després de sopar se n'anaven a dormir a l'alqueria.

La riuada del 57

Era a l'octubre de 1957 i ja habitàvem la casa de Vera. Després de sopar, ja nit fosca, mon pare, sentint soroll d'aigua, va aguaitar a la sèquia que feia d'escorredor del camp que vorejava la casa. Era sorprenent que passara aigua puix els diumenges a eixes hores i a la tardor no hi deuria d'haver ningú regant. Per impedir que entrés aigua des de l'escorredor, en el cas improbable que apujara el nivell, tancà les boqueres d'eixida; les mates de cacau collides i esteses en rengleres sobre els cavallons ja estaven assecades després d'uns dies solejats, i calia evitar humitats. A l'endemà, dilluns, teníem previst "espolsar" els cacaus tal com es feia a l'horta: colpejant les mates seques, una a una, sobre la boca de les paneres¹⁸; la bajoca (beina) separada de la tija queia dins del panerot; estés al sol del terrat o a l'andana el fruit conclouria el procés d'assecat. Les mates espolsades i nues es tornaven a deixar en la renglera.

De vesprada ningú haguera imaginat que, poques hores més tard, les mates de cacau romandrien a la platja de la Malva-rosa arrossegades per la barbaritat d'aigua i fang.

Eixa nit el meu pare ja no va "pegar ull" i només clarejar ja va observar que les séquies se n'eixien, els camps s'inundaven i l'aigua començava a entrar a la planta baixa i a la quadra del bestiar; això era el preludi del que passaria al llarg del matí quan l'aigua assoliria un metre d'alçada sobre tota la planícia de l'horta. Però encara ningú podia concebre el que passaria aquella vesprada, el que anomenarien segona riuada: l'horta es transformà en un riu desbocat que arrossegava tot tipus d'objectes, des d'animals morts –porcs, cavalls,.

¹⁸ *Les paneres de vímet duïen la meitat de dalt coberta per tal d'impedir la fugida de les beines rebotades cap amunt al colpejar en força les mates damunt la base superior de la panera; òbviament la majoria de beines queien directament al fons de la panera..*

– a materials d'enderroc, mobles, bigues de fusta de cases destruïdes per la força de l'aigua.

Des del terrat véiem com la força de l'aigua s'ho emportava tot de cara a la mar i el nostre gran dubte era si el nivell de l'aigua aplegaria al pis de dalt que era el nostre llar, i si l'estructura de l'edifici suportaria l'envit de l'aigua i dels materials que transportava.

El primer que va fer mon pare fou anar a buscar el iaio i la tia que dormien a l'alqueria; després va invitar els veïns de la planta baixa a instal·lar-se dalt, també a casa nostra ¹⁹.

Però la feina més dura fou la de tragar palla, sorra i inclús fem, i estendre eixos materials sobre el llit del bestiar, fins elevar pràcticament un metre el sol de la quadra. Encara així, com deia el meu pare després, l'aigua va aplegar al braguer de les vaques.

A la por i l'angoixa d'eixos dos dies de riuada, temor que es va perllongar en el temps perquè sovintejaven els rumors de possibles noves envestides del riu i més riuades –en realitat la por es va prolongar al llarg de bastants anys, només les tronades i pluges duraven uns quants dies–, van succeir els problemes d'abastiment, especialment d'aliments bàsics ²⁰.

¹⁹ Quan el meu pare comprà la casa vora al camí de Vera a la planta baixa hi vivien uns llogaters, un matrimoni amb dos fills. Nosaltres establírem la nostra llar a la planta de dalt. Les quadres i instal·lacions per al bestiar envoltaven per darrere i pel lateral est l'edifici principal. Un bonic jardí, vorejat per una tanca, enfrontava la façana principal de la casa.

²⁰ Hi hagueren greus problemes d'abastiment de queviures de primera necessitat, agreujat per la cobdícia d'alguns botiguers; un cas conegut fou la actuació abusiva del propietari de l'ultramarí de la plaça Xúquer: va acoblar aliments i pujà els preus de forma totalment abusiva, fins al punt de que hagué de actuar la policia i posteriorment es va veure immers en un procés judicial.

A casa no vàrem patir gana, doncs la llet ens la proporcionaven les vaques i encara hi havia algun tipus de verdures i productes de l'horta que solíem mantenir en sec –fesols per exemple, xufes– i en conserva – tomaques, pebrots –. Recorde que el pa el substituïem els primers dies per galetes *Maria* que ens comprava el tio *Pepito* quan, amb les botes de goma fins el genoll que el meu pare utilitzava per a entrar en les séquies, s'arriscava a travessar l'horta completament inundada fins a la plaça Xúquer, aprofitant per veure la seua novia.

La “plantà” de les creïlles

Cada hivern, entre Nadal i Cap d'any, aprofitant les meues vacances escolars, a casa plantàvem les creïlles.

El conreu de creïlles era el primer dels tres –i de vegades quatre– conreus que es feien al llarg de l'any en un mateix camp; per la qual cosa, calia una femada abundosa de la qual traurien profit també les collites que, al llarg de l'any, seguirien a les creïlles en el mateix tros. El fem, amuntegat i madurat al femer al llarg de molts mesos, es distribuïa pel camp amb el carro i l'haca en muntonets equidistants i, tot seguit, amb els ganxos es desfeien les piles i s'hi repartia uniformement l'adob per tota la superfície.

El femat es feia habitualment al mes de novembre o primers de desembre, encara que l'oratge, les fortes pluges de la tardor, podia retardar la feina. Una vegada escampat el fem, el meu pare, amb l'egua i el forcat –la rella–, solcava la terra deixant uns cavallons perfectes; finalment, amb molta cura, tirant mà de llegona, preparava les antares –començament i final dels cavallons–; guaret per on, respectivament, entra l'aigua de reg i escorre l'aigua sobrant.

Enllestits els cavallons, i quan l'oratge ho permetia, mon pare, un jornaler i jo, cadascú amb un “palustre”, anàvem obrint un foradet sobre el cavalló –no al cim, sinó un poc desviat a la vessant dreta– de terra molt fina i tova, i hi ficàvem el tros de creïlla que trobàvem, a cada pam més o menys, i que la mare, la tia i, sovint, una altra dona del veïnat –era una època en què s'ajudaven les famílies de llauradors – anaven deixant caure uns passos davant de nosaltres. Els plantadors doblats de ronyons, per evitar el fred i les lumbàlgies, sempre dúiem la ronyonada ben protegida amb una faixa, d'aquelles negres de bona llana; les dones, totalment dreçades, duïen els tubèrculs en un cabàs davanter penjat del coll amb un “mocador de fardot”.

Encara recorde que, a la mà dreta duia el palustre amb el qual feia com una ferida en la terra i, amb l'esquerra allotjava al fons

del foradet el tros de creïlla, amb el tall cap a vall i els “ulls” mirant cap amunt. Quan treia el palustre de la terra, amb el dors de la mà esquerra premia lleugerament la terra solta que restava sobre la ferida, per tal de millorar el contacte entre els dos elements estranys, la terra solta i el bocí de tubercle.

Rematada la sembra –plantació si més no–, amb una llegona de fulla ampla, prement lleugerament la terra aplanàvem la part alta de la vessant del cavalló on havíem introduït el tubercle, per tal d’augmentar encara més el contacte de la terra amb la planta. El meu pare solia encomanar-me eixa feina, que deixava els cavallons molt “aseats” com si tingueren un teuladet a una vessant, doncs no calia molta força sinó més bé lleugeresa de cames i flexibilitat.

Llavors calia esperar, almenys quatre setmanes, el naixement de les plantetes i, el que era més important, pregar per a que fera, amb els tubèrculs amagats sota terra, tot el fred de l’hivern, i no gelara més tard amb les plantetes acabades de brotar; temperatures per sota de zero graus provocarien la pèrdua parcial o total de la collita i, en qualsevol cas, un endarreriment del cicle vegetatiu, i per tant del moment de la collita.

El conreu de les creïlles a l’horta, en aquella època, tenia el gran avantatge comercial de la precocitat; eren les primeres creïlles de la temporada a la península i a Europa –encara no s’havia desenvolupat la producció al sud-est de la península, doncs Múrcia no disposava de l’aigua que en un futur aportaria el transvasament Tajo-Segura; Almeria tampoc disposava d’aigua; la globalització comercial encara tardaria anys–. La superfície de conreu era molt petita, però es podien aconseguir uns preus de venda elevats que ajudaven a millorar l’economia d’unes famílies modestes i amb molt pocs recursos.

Després de la primera setmana de collita a l’horta, els preus habitualment s’enfonsaven; els compradors, pocs i posats d’acord, al·legaven que hi havia massa creïlles al mercat i oferien uns preus molt baixos; la realitat és que, emmagatzemaven el producte i podien

controlar l'oferta, destinada pràcticament a l'exportació. Poc, o res, els importava la ruïna dels llauradors, encara que foren llurs veïns²¹.

Ben entrat el mes de març, sovint coincidint amb Setmana Santa i Pasqua, els camps de l'horta s'omplien de personal afanyant-se amb la collida de les creïlles. Els collidors, amb les seues aixades, cada u d'ells sobre un cavalló, arrengherats formant un front, el primer avançat un pas sobre el segon i aquest sobre el següent per a no interrompre's entre ells, anaven cavant les creïlles una a una, deixant en el solc les creïlles que treien de la terra i les mates a banda formant un altra renglera.

Darrere dels collidors, una colla d'homes i dones, anaven replegant en cabassos les creïlles i omplint els sacs de jute que, tot seguit, eren pesats en una romana pels pesadors contractats pel comerciant.

Els homes i dones de la colla quasi sempre eren d'ètnia gitana. Contractats pel comerciant, lluitaven i treballaven força per guanyar-se un jornal que sovint era l'únic durant molts mesos i que els permetia sobreviure, ells i les seues famílies, durant una bona temporada. Sovint eren molt bona gent, obeïen els membres de més edat de la colla i les baralles eren excepcionals. En aquells temps, el problema de la droga –la utilització com “camells”, atrets pels païos dedicats al tràfic d'estupefaents - encara no havia entrat en les famílies gitanes i, llavors, els joves respectaven els grans del clan.

Després de la collita, durant uns dies, gent amb pocs recursos de la ciutat venia per espigolar els camps. Recentment, amb la crisi, es torna a veure eixa estampa, que semblava desterrada, de dones i

²¹ De l'individualisme crònic del llaurador de l'horta a l'hora de vendre quasi sempre se n'aprofitava el comerciant. La inexistència de cooperatives de comercialització a l'horta, segurament també seria conseqüència d'eixe individualisme i de la malfiança en les organitzacions fomentades per l'administració.

homes, sobre tot jubilats, amb petites bosses recollint les creïlles que havien quedat sobre el terreny.

El “Criat”

Als anys cinquanta, moltes cases de l'horta, sobretot les d'aquelles famílies que es dedicaven exclusivament a la producció agrícola i ramadera, disposaven d'un treballador assalariat fixe, al qual genèricament anomenaven “criat” ²²

Es tractava de persones que habitualment procedien de les comarques interiors, dels Serrans molt sovint, que parlaven castellà i se'ls anomenava, en uns termes que hui consideràrem despectius, “xurros” o “xurrets”.

Eixides d'uns pobles on, veritablement, es patia fam en la postguerra, estes persones assoliran un paper fonamental, i poc reconegut, en una agricultura escassament dotada de maquinària i molt exigent en mà d'obra. Jo diria que, inclús, mercès a la presència d'eixa figura, alguns joves fills de llauradors pogueren seguir almenys estudis elementals i, d'altres, trobar un lloc de treball en el món comercial a la ciutat, en uns moments que es veia poc de futur a l'horta, davant la dimensió escassa de la majoria d'explotacions i la difícil defensa d'uns preus dignes per als productes en mans del llaurador.

En alguns casos, el “criat” va passar a formar part de la família en casar-se amb la filla del llaurador i, amb el pas del temps, es convertí en l' “amo” de la casa.

²² Jo recorde especialment Cristóbal, nascut a Chelva; vivia a casa, dormia en un habitacle a l'andana. Era germà de la tia Pilar, la dona del tío Manolo, el germà major de la meua mare.

Els conreus d'estiu

Al mes de març calia començar a preparar el terreny per a posar els diversos conreus de collita estiuenca, principalment meló de tot l'any i meló d'alger, tomaques, pebreres i albergínies. Es tractava de les produccions que, amb una mica de sort –climatologia favorable i preus dignes– i amb moltíssima feina, podrien millorar els febles ingressos anyals de les famílies de l'horta.

El primer que calia fer era el planter. A un racó del camp, mirant de trobar la zona millor protegida dels vents dominants, s'hi cavava a fons i s'hi netejava un rectangle de terra, la qual havia de quedar ben tova i fina sense cap tipus de grava o arrels que destorbaren el naixement i desenvolupament de la nova planta; sortosament la terra suau, arenosa, enriquida amb el fem de les porcateres facilitava les coses.

Per a evitar que el terra del damunt s'eixugara en excés i es fera crosta, la qual cosa dificultaria el naixement, i per tal de minvar els efectes del vent sobre la planteta ja nascuda, a més d'un alt cavalló al voltant de l'àrea del planter s'instal·lava un canyís ben espès –s'aprofitaven els canyots del conreu de dacs de l'any anterior– cobrint el flanc més exposat a les bufades del vent dominant.

Un solc ben profund, a mode de sequiol, vorejava tot el perímetre; quan calia regar, una o dues vegades cada setmana, s'omplia el sequiol i, a poc a poc, l'aigua inundava la superfície del planter i negava les plantetes.

La sembra era un treball de precisió. Per a dipositar les llavors correctament sobre eixa mena de flam o pastís rectangular de poc més de 25 centímetres d'espessor, el qual descansava sobre un subsòl dur i consistent, calia guiar-se d'un cordill amb nusos equidistants que, lligat pels extrems a una petita branca, pogués desplaçar-se manualment –formant línees horitzontals– sobre la superfície preparada pel planter; amb els dits, dues o tres persones

agenollades sobre una plataforma de fusta –habitualment s'utilitzava l'aplanadora plana– feien amb el dit un foradet en la terra, precisament en el punt assenyalat pel nus del cordill, on col·locaven dues o tres llavors - llavors que procedien dels millors fruits de la collita anterior - ; seguidament les cobrien amb una mica de terra. Una vegada finalitzada la sembra, encara s'espolsava sorra fina sobre tota la superfície, per evitar que algunes llavors massa superficials eixiren del cau i es perderen surant amb l'aigua de reg que s'aplicava a continuació.

Mitjançant aquest treball artesanal s'aconseguia que totes les plantetes nasqueren perfectament alineades i equidistants, de forma que cada una disposara d'un cub de terra fèrtil per a trasplantar al terreny definitiu.

Als quaranta cinc dies, o poc més segons espècies, es procedia a fer el transplantament al camp definitiu, el qual prèviament s'havia condicionat amb llargs cavallons, separats per amples taulers en el cas dels melons, de "tot l'any" i "d'alger", que permetrien el desenvolupament superficial del brancatge i fullatge que finalitzaria amb la producció de flors i fruits.

També era curiós el procediment del transplantament. En primer lloc calia treure els cubs de terra amb la plàntula; per aconseguir-ho s'utilitzava una eina especial: un corbellot de quasi un metre d'envergadura amb mànec de fusta, que clavat sobre la terra del planter, aprofundint els 25 centímetres d'espessor del flam, es desplaçava equidistant i paral·lel a dues fileres de plantes; creuant perpendicularment amb el corbellot les fileres retallades el terreny quedava formant cubs que es podien treure sense dificultat amb un palustre.

El meu pare els anava traient i deixant-los amb cura, bé damunt unes posts - habitualment s'utilitzaven les posts de reg, sobre les quals cabien tres o quatre plantetes - que les dones i els xiquets podíem desplaçar fàcilment fins al senyal sobre el cavalló on quedaria definitivament la planta una vegada coberta de terra -, o bé les hi

dipositava sobre una gran fusta plana rectangular que la cavalleria arrastraria, una vegada carregada amb 40 o 50 cubs de plàntules, a les zones més allunyades del camp. Era una feina que als xiquets ens agradava fer, fòra perquè coincidia amb una estació molt agradable a l'horta, l'inici de la primavera d'estiu, o perquè ja pensàvem en la dolçor dels suculents fruits que anàvem a obtenir com a resultes d'eixe esforç que fèiem llavors.

Mai no oblide que el meu pare, en aquells temps quan encara no s'utilitzaven els plàstics per avançar el conreu, ni tampoc hi havia melons procedents dels hivernacles del sud, collia el primer meló de tot l'any el dia de sant Joan, jornada de gran celebració a casa ja que mon iaio, mon pare i jo, i el primer any de la meua vida també el besavi, érem Joan i Batiste. Segons l'any, eixe primer meló estava més o menys madur, però sempre era benvingut i celebrat.

Tampoc puc oblidar la forta pudor que deixava durant unes quantes jornades l'adob a base de residus d'escorxador - plomes, pell, sang, greix - que escampàvem, cada tres o quatre anys, al camp destinat a la producció de pebreres. Eixe adob tan específic potenciava molt significativament la producció, posiblement degut a la quantitat i qualitat de les proteïnes - aminoàcids - que aportaba a les plantes.

Final

Aquest darrer capítol és un resum condensat, només unes ratlles, de vivències que m'he deixat al tinter, de l'etapa primera de la meua existència. I, un indicatiu a penes d'un episodi de l'etapa segona en què faig referència, davant les conseqüències dramàtiques que hi va provocar, a l'ocupació de l'horta de Vera per a la construcció del "Politécnic".

Encara em restaven uns anys d'existència diríem feliç, d'escassa consciència dels drames reials.

És cert que havia viscut de prop la mort de la iaia Carmen i la angoixa de la pèrdua reflectida en la meua mare; desconsol i tristor que mai més no l'abandonaria. Recorde que eren festes al barri dels meus iaïos - Sant Jeroni - i feien ball al carrer, a pocs metres de casa, i quan la iaia expirava, l'orquestra tocava una cançó de Machín - *Angelitos Negros* -; durant la resta de la seua vida, la meua mare no pogué evitar les llàgrimes en escoltar eixa melodia, tan de moda llavors a la ràdio.

Fins als deu o dotze anys, els meus patiments eren els habituals dels xiquets; el més significatiu, en el meu cas, era el temor a la foscor, a caminar sol per l'horta de nit. A l'hivern, amb els dies especialment curts, pregava perquè de vesprada, acabades les classes, ens deixaren anar aviat a casa i no ens condemnaren a quedar-nos una o dos hores més a l'aula, fent el que llavors deien "permanències", la qual cosa em suposava caminar per l'horta de tornada a casa ja ben fosc. Per donar-li més emoció a les meues caminades nocturnes, un veí "malparit" quan jo de tornada a casa passava per davant de la seua alqueria, sovint em remembrava el "saginer" i si no temia trobar-me amb el sinistre assassí.

Prompte seria conscient de les pròpies mancances - el domini del castellà i de certs comportaments "urbans" -; començarien les frustracions - la pròpia timidesa, les deslleialtats entre companys, els primers fracassos sentimentals - i, com no, les amenaces

apocalíptiques del anomenat director espiritual que aconseguien deixar-te un pòsit de culpabilitat que romandria durant molts anys.

Però, en eixe escenari temporal de l'adolescència, les frustracions es compensaven amb les primeres il·lusions, els suposats enamoraments, la primera presumpta nòvia; el *color de rosa* emmascarava qualsevol contratemps o amenaça que comencés a entreveure's a l'horitzó. Encara no havíem aplegat a eixa etapa, durant la primera joventut, en la qual començaríem els drames reals, no sols psicològics.

Eixos drames s'encetarien intensament amb la pèrdua de sobte d'un esser molt benvolgut, el tio *Pepito*, el germà més jove del meu pare, que amb quaranta dos anys deixava vídua, la tia Fina, i cinc fillets, la menuda encara de bolquers.

Poc més tard, al 1974, la pèrdua física del llar on havíem nascut i de l'entorn on havíem gaudit d'una infància feliç la meua germana i jo, i on hi visqueren generacions dels nostres avantpassats; l'alqueria, els camps de l'horta, les séquies, els canyars, els camins i les sendes, inclús l'enyorada estació de la Carrasca, i la casa nova i les quadres a la vora del camí de Vera, tot fou enderrocat amb la construcció del Politècnic.

I, sobre tot, la mort sobtada del meu pare, aquella nit tràgica per a la meua família, un nou d'octubre de fa quaranta anys. Mon pare havia suportat la guerra - amb divuit anys enviat al Front de Catalunya i l'Aragó -; també la postguerra, detinguts a les comarques de Lleida ell i d'altres soldats del seu batalló i traslladats a Deusto, on el campus de la Universitat s'havia convertit en Camp de Concentració de presoners; trobat pels iaïos, dèsset mesos després de finalitzada la guerra, quan els quedaven poques esperances de trobar-lo viu, en un batalló de treballs forçats en Camarena de la Sierra, a Terol, on havien baixat des del Nord, obligats a treure de les vies del ferrocarril les mines que no havien esclatat, al llarg del trajecte que comunicava Bilbao amb el Mediterrani. Després, quatre anys més de servei militar a Saragossa.

En tornar, va ser capaç, amb els iaïos, de treure endavant la família i fer funcionar la modesta explotació agropecuària - era el major de quatre germans, tres xics i la tia *Chonin* -; també amb l'ajut del germà segon, el tio *Visantico*. En qualsevol cas tenia clar que el futur dels seus dos germans barons era el treball qualificat, de tipus administratiu, per això feu el possible per que es prepararen i tractava d'alliberar-los en lo possible de les tasques al camp.

Però la pèrdua de la vivenda i el seu entorn, de les quadres, de les terres, ocasionada per l'expropiació de l'horta de Vera per a la construcció del Politècnic ²³, ja fou massa; també el canvi de vida, des d'una intensa activitat diària que es perllongava de sol a sol, en realitat encara més, doncs el maneig de les vaques i els vedells començava abans de l'albada i finalitzava mes enllà de boqueta nit. La mort li arribà sense avisar, la vespra nit del 9 d'octubre, el primer any que es celebrava en democràcia la Diada al País Valencià.

A la una de la matinada, només aplegar a casa després d'un sopar amb els amics - Rosa, Maria de nou mesos i jo havíem viatjat des de Casp per a passar el cap de setmana a València -, vàrem sentir uns crits de la mare; quan entràrem a l'habitació, el pare deixava de respirar. Rosa, valenta i decidida, encara va fregar i colpejar el seu pit tractant de reanimar-lo - més de dues i més de tres vegades jo havia vist mon pare reanimar el iaio fent-li massatges -; jo, més covard, vaig fugir escales avall per tal de cridar un metge que vivia al pati del costat, a l' Avinguda del Port. L'home em va escoltar per l'interfon i, en pocs minuts - que a mi en aquells moments em semblaren eterns - em va acompanyar a casa; però sols pogué certificar la mort de mon pare.

²³ El Decret Llei de creació del Politècnic es publicà al 1.968; l'enderrocament de l'alqueria i de la vivenda, així com la ocupació dels camps, es produí el maig de 1974, després de cinc anys de lluita contra la expropiació de l'horta.

La mort del pare fou un drama enorme per a tots nosaltres. Però sobre tot per la meua mare; ja mai més es va recuperar; la sensació era que havia mort una part d'ella.

Llavors jo tenia 28 anys complits, amb una filleta de mesos, però em vaig sentir sol com un nen orfe. Em vaig adonar que davant de qualsevol problema, gran o menut, ja no tenia eixe paraigua protector, eixa persona que sempre donava la cara per mi, i sense demanar res a canvi.

Em vaig adonar de quant el volia i em vaig sentir culpable de no haver-li-ho dit; molt culpable de haver-me sentit de vegades avergonyit de la seua condició d'home de camp; de no haver-hi dit com d'orgullós que em sentia d'ell, pel que havia lluitat i el que havia aconseguit al llarg de la seua existència, tan dura. Cofoi del gran concepte d'homes bons i treballadors que, d'ell i del iaio, tenien a l'horta.

Tot això que no li poguí dir, i que mai més ho podria fer, va pesar com una llosa sobre la meua ànima. Els dies següents i molts dies i mesos i anys després, només sentia per dins buidor, sensació de culpa i tristor, sentiments que em costava molt amagar. És clar que davant de la meua mare, tan desfeta, i de la meua germana també esfondrada, calia mostrar-se animós i tractar de fer front a la situació.

No puc finalitzar sense fer una referència explícita a l'ocupació de l'horta per la construcció del "Politàcnic", de conseqüències dramàtiques per a la meua i d'altres famílies de l'horta de Vera.

El Politàcnic

A meitat dels seixanta a l'horta de Vera començà a estendre's un remor segons el qual l'horta anava a ser destinada a la construcció d'un gran complexe públic, la qual cosa significaria l'ocupació de terres i vivendes i l'expulsió de quasi dues-centes famílies que hi vivien. Malgrat els arguments en defensa de l'horta i les pressions dels llauradors i llurs famílies per tal d'evitar el desastre, el Decret Llei 5/1968 crea l'Institut Politàcnic de València i, tot seguit, s'aprova la expropiació de l'horta de Vera utilitzant el marc de la Llei d'Expropiació Forçosa Urgent, que sembla era la forma més ràpida de procedir per a treure de les terres als llauradors arrendataris.

Ningú no podia dubtar del benefici que comportava per al País Valencià la creació d'una Universitat Politàcnica, que possibilités estudis superiors d'enginyeria i arquitectura els quals, fins aleshores, sols es podien cursar a Madrid i Barcelona. Però, la qüestió era: per què precisament ocupar amb eixe objectiu uns terrenys de la millor horta, els quals donaven de menjar i feina a prop de dues-centes famílies de llauradors a temps total o parcial.

Tanmateix estava clar que hi havia interessos bastards, era l'oportunitat per algunes famílies de la noblesa i de la burgesia valenciana - els "amos" de la terra - d'obtenir gran benefici econòmic ²⁴, la qual cosa seria prou per a rebutjar qualsevol alternativa a

²⁴ En la primera i en la segon fase de l'expropiació de l'horta de Vera, la valoració de la fanecada es va ajustar en sis-centes mil pessetes, de les quals vint-i-dues mil les cobraria l'arrendatari; la resta, cinc-centes setanta-vuit mil eren pel propietari. La proporció fou semblant en el cas de les alqueries i d'altres construccions. Segons la Llei d'arrendaments Històrics Valencians, en el cas d'expropiació, a l'arrendatari li corresponia sols un terç de l'onze

l'ocupació de l'horta de Vera; en eixos moments la noblesa i burgesia disposaven de molt patrimoni, però sovint anaven curts de diners per a dur el ritme de vida dels seus iguals a Castella, Andalusia, Extremadura, els quals disposaven de grans finques, latifundis, superfícies que gaudien de preus de garantia i subvencions al cereal i al ramat extensiu, i d'una mà d'obra barata i sense a penes despeses en assegurances socials, la qual cosa els permetia guanys econòmics molt importants.

Ací, a l'horta, era el moment per a desfer-se'n dels llauradors arrendataris que durant segles havien millorat i conreat unes terres cedides pel Rei a la noblesa, o aconseguides a molt baix preu aprofitant la "Desamortització". El poc que restava dels Furs Valencians – suprimits pel Borbó Felip V com la part menys cruenta del càstig per recolzar els valencians el pretenent austríac; la més cruel i coneguda bestiesa fou "socarrar" els habitants de Xàtiva- era "l'arrendament històric protegit" o *emfiteusi*, règim de *tenencia* o *disfrute* de la terra que afectava quasi al noranta per cent de l'horta de Vera, camps i alqueries.

No foren prou els cinc anys de lluita en contra de l'expropiació. Cinc anys d'assemblees dels llauradors al saló d'actes de la Església de la Malva-rosa - *Don José Vila*, el rector, ens va deixar fer allà les reunions, malgrat les prohibicions governamentals i accions policials característiques d'eixos anys -, de reunions i raonaments amb les autoritats, l'alcalde de València, el rector de la Universitat i el recentment nomenat president de la futura Universitat Politècnica, no foren suficients per a fer-los canviar d'idea.

per cent del que es pagués per la terra.

La proposta d'altres escenaris geogràfics més convenients²⁵ des del punt de mira social - nombre de famílies afectades -, econòmics - terres de secà o marjals - i inclús de seguretat - la partida de Vera era una zona inundable -, no tingué cap ressò puix ho tenien molt clar: hi havia forts interessos en pegar-li mos a eixes terres.

Per acabar d'arrodonir-ho, es va escollir de President de la futura Universitat, a un tecnòcrata del "opus dei" a l'ombra de Villar Palasí, ministre valencià i del "opus"; es tractava d'un enginyer de camins, Rafael Couchoud Sebastià. Llavors es remorejava que la seua dona també tenia propietats a l'horta de Vera.

Com he esbrinat recentment en una tesi doctoral elaborada a la Universitat d'Alacant²⁶, pels antecedents del personatge que assumia la direcció del Politècnic, poc es podia esperar d'ell en la defensa de l'horta. Durant la seua llarga estada a Murcia - Enginyer de Camins de la Confederació Hidrogràfica del Segura entre 1940 y 1957 - constituí, concretament al 1947, una societat immobiliària amb

²⁵ Els sequerals de l'oest de la ciutat, als voltants de Paterna, eren un lloc perfecte, doncs en aquells anys a penes hi havien conreus; d'altra banda l'ajuntament d'Albuixech també havia ofert terrenys pràcticament gratuïts per a la ubicació del Politècnic.

Em ve a la memòria una assemblea a la facultat de Dret, on el meu paper fou exposar els arguments en defensa de l'horta i dels llauradors i llurs famílies, i a favor d'altres escenaris mes raonables per a la construcció del Politècnic

També, el "València Fruits" ens publicà – en aquella època daurada d'eixe setmanari agrícola i comercial valencià, amb Vicent Ventura de director – una editorial, confeccionada per Joan Cuenca i jo mateix, sobre els danys socials que provocaria la ocupació de l'horta de Vera com conseqüència de la construcció del Politècnic.

²⁶ "Los nuevos autócratas del suelo" de Maria Teresa Molares Mora

altres dos socis²⁷ mitjançant la qual empraren grans extensions de terrenys rústics als voltants de la ciutat d'Alacant per a requalificar-los tot seguit. En aquella època ja havien descobert els grans negocis que, amb pocs riscos, podien fer-se a la vora de la mediterrània.

Llastimosament, tots els esforços i lluita per tal d'evitar la construcció del Politècnic a l'horta de Vera no impediren que tot acabara mal, les famílies despatxades de l'horta i l'horta destrossada.

²⁷ "Sociedad Inmobiliaria Nuevo Alicante S.A." , con Ramón Sala Llopis, alt directiu de la CAM y Antonio Barbero, metge que suposadament assistí a Miguel Hernández en la Carcel d'Alacant.

... "aplegue amb el trenet a la Carrasca, al camp vora l'estació veig mon pare, amb un genoll recolzat sobre el solc, birbant amb el " lligonet" les brosses acabades de nèixer, i em brollen les llàgrimes...".

Agraïments

al meu amic Pedro que, després de llegir el text, amb encertades observacions m'ha ajudat a donar-li un poc més de trellat al seu contingut.

a Joan Carles, professor de valencià, que ha tingut la paciència de llegir el text i suggerir-me millores, per aproximar l'ortografia a la normativa valenciana.

Una mirada al Molí de Vera i l'Ermita.
(oli, 1998, J. Sanz)

PARTIDA de
VERA
(any 1.950)

